

Károli Gáspár Református Egyetem

Bölcsészettudományi Kar, Történelemtudományi Doktori Iskola

Vezetője: Prof. Dr. Hermann Róbert DSc., egyetemi tanár

DOKTORI (PHD) DISSZERTÁCIÓ

Ordasi Ágnes

TÁRSADALOM ÉS ÁLLAM VISZONYA FIUMÉBEN A DUALIZMUS KORÁBAN

[A magyar állami hatalomgyakorlás lehetőségei,
eszközei és korlátai Fiumében]

Témavezető: Dr. Makkai Béla CSc. egyetemi docens

Budapest, 2022

Témaválasztás indoklása és historiográfiai előzményei

1910. április 30-án Riccardo Zanella, Fiume parlamenti képviselője a városi színházban összegző beszámolót tartott az 1905, illetve 1906 óta betöltött mandátuma alatt végzett tevékenységéről. Az Autonóm Párt vezetője beszédében az általános gazdasági, kereskedelmi és társadalmi kérdéseken túl kitért Fiume és az állam kapcsolatára is. Zanella ennek megfelelően felemlgette együttműködését Nákó Sándor kormányzóval, Fiume autonómiáját, olasz nyelvhasználatát és az általános, egyenlő és titkos választójog axiómáit, a határrendőrséggel szembeni averzióit. De azt is megmagyarázta, hogy az Alkotmány Párt feloszlása után miért nem lépett be a Nemzeti Munkapártba. Zanella döntését azzal indokolta, hogy Khuen-Héderváry Károly és Tisza István is ellenzi a nemzetiségi törekvéseket, és politikájuk káros hatással van a kikötőváros érdekeire.

Nem Zanella volt az egyetlen, aki a központi hatalmat és az állam Fiume-politikáját kritikákkal illette. Jóllehet, merőben más szempontból közelítve, ám a Pesti Hírlap is hasonló következtetést vont le. Légrády Imre lapja ugyanis arra hívta fel a figyelmet, hogy Zanella kizsólásai általában jellemzők „az egymás után következő kormányok felületes, és tehetetlen fiumei politikájára”. A cikk némi fanyar cinizmussal oda jutott, hogy „Százmilliót öltek bele a quarneroi „pocsolyába“, – kereskedelmünk életérdeke fűződik az egyetlen kikötőhöz. Tíz vármegye helyzete nem fontosabb, mint a tengermelletti parányi sziklaterület politikai, gazdasági és társadalmi viszonyai. És ha néha leplezetlen őszinte szót hallunk Fiuméből, menten kiderül, hogy a kormányok képviselőjükkal, kormányzójukkal, hatóságaikkal egy álarcos kavalkinának, farsangi felvonulásnak, sinecurának, mulatságnak tekintik az egész fiumei kormányzást, fiumei államiságot, sajtót, kereskedelmet, szóval ez igazán „drága” városka minden életnyilvánulását.”¹

De vajon mennyire jogosak és hitelt érdemlőek a napilap éles szavai? Vajon a központi és a helyben székelő hatalom elsőszámú letéteményesei valóban csak könnyed szabadidős kérdésként tekintettek Fiume helyzetére?

A kérdések nem önmagukban, hanem egy tágabb kontextusban, egy komplex rendszer részeként nyerik el valódi értelmüket. Jelen esetben ezt a tágabb kontextust az államhatalom természete és gyakorlásának feltételei, a rendszert pedig az Osztrák–Magyar Monarchia, és azon belül a Magyar Királyság keretei jelentik. Mindazonáltal kimondottan a magyar kormányok célkitűzéseit, működését, a hatalomgyakorlási stratégiáit és eszközeit még senki

¹ Egy pikáns beszámoló. Pesti Hírlap. 1910. május 5.

sem vizsgálta Fiume példáján keresztül. Mi több, magyar részről a kikötőváros történetéről még csak egy átfogó, levéltári forrásokon alapuló, tudományos színvonalú monográfia sem született. Noha Fiume historiográfiáját illetően kétségtelenül nagy szerepe van Fried Ilona *Emlékek városa – Fiume* című, 2001-ben megjelentetett művelődéstörténeti kötetének, valamint a Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára – Bősze Sándor irányításával megkezdett – a Rijekai Állami Levéltárban végzett iratrendező és repertorizáló munkájának, a kutatók többsége egy-egy részterületre specializálódott. Ezek közül a legnépszerűbbeknek a művelődés- és a gazdaságtörténeti írások bizonyultak, illetve azok a jogtörténeti munkák, amelyek Fiume corpus separatum mivoltát mindenekelőtt a horvát–magyar reláció vonatkozásában vizsgálták.

Ezzel szemben a társadalompolitikai kérdések – mint amilyenek a magyar állam és Fiume kapcsolata, és a fiumei kormányzat működése számít – nem, vagy legfeljebb marginálisan tűnnek fel ezekben a művekben. Ez viszont nem jelenti azt, hogy korábban már ne lett volna az igény egy hasonló szemléletű könyv megírására. Mindezt jól tanúsítja, hogy az elképzelést elsőként olyan személyek vetették fel, mint Thallóczy Lajos, a Magyar Történeti Társulat tagja, majd elnöke, Károlyi Árpád, az ismert bécsi levéltáros és történétíró, valamint az ő példájukat követve Fest Aladár, a fiumei állami főgimnázium tanára és történetkutatója. A kezdeményezéseik azonban csak részben valósultak meg.

Még akkor is, ha Borovszky Samu Magyarország vármegyei és városai című művének Fiumére és a magyar–horvát tengerpartra vonatkozó része elkészült a századfordulóra. Borovszky munkája ugyanis, bár számos értékes, a további kutatásokhoz nélkülözhetetlen adatot tartalmaz, időben csak 1896-ig tekint ki, ráadásul nem haladja meg a helytörténeti kereteket. Egyszóval: leíró jellegével minden „nagy kérdést” mellőzve főleg csak „tényeket ismertet”. Ez pedig már a korszakban sem elégítette ki a nemzetépítés céljait szolgálni és/vagy a viszonyrendszerek megértésére törekvő történészeket. A relatív eredménytelenség több egymással összefüggő okra vezethető vissza, amelyekhez a domináns pozitivisták történelemszemléletén kívül az uralkodó politikai viszonyok, a többnyelvű források beszerzésének és feldolgozásának problémás volta, a levéltárak elzártsága legalább annyira hozzájárult, mint a közérdeklődéséből és az adott kutatók személyes preferenciáiból is származó témaválasztási prioritások, vagy éppen az egyes életutakban bekövetkezett „elkanyarodások.”

A helyzet valamivel biztatóbb az olasz és jugoszláv/horvát szakirodalom tekintetében, ahol már csak történelmi és nyelvi okok miatt is gyakorta felmerült Fiume múltja és a kikötőváros hovatartozásának kérdése. Ez különösen igaz az első, illetve a második

világháborút követő évekre, de – némileg összemosva a kelet-adriai Foibe tragédiájának 2004-es emléknappá emelésével – lényegében jelenleg is a történészdiskurzusok szerves része. Ez persze egyben azt is jelenti, hogy ezen munkák számottevő része nem teljesen elfogulatlan és gyakran nemzeti szempontból közelít a témához.

Ugyanakkor napjainkban már mindkét részről egyre több olyan monográfiával és tanulmánnyal lehet találkozni, amelyek tudatosan a szakmai kritériumokat helyezik előtérbe, és még ha a sorok közül a szerzők személyes állásfoglalásai helyenként egyértelműen ki is tűnnek, azok nem túlerőltettek és a mű értékéből mit sem vonnak le. A dualizmus kori Fiume történelmét monográfiában feldolgozó olasz történészek közül mindenekelőtt Giovanni Stelli és Raoul Pupo nevét kell kiemelni, míg a jugoszlávok/horvátok közül Ljubinka Toševa Karpowicz és Irvin Lukežić, valamint Igor Žic írásai érdemelnek figyelmet. Rajtuk kívül még a rijekai születésű William Klinger *Fiume: Un'altra Italia* című, 2018-ban kiadott posztumusz könyvét fontos megemlíteni, ami egyfajta összekötő kapocsnak is számít. Nem csak azért, mert szerzője olasz–horvát kettős állampolgársággal rendelkezett, hanem azért is mert témakezelése és problémafelvetései már jelentős mértékben a ma angolszász nyelvterületeken divatos narratívához közelítenek. Hasonló következtetésekre lehet jutni Vanni d'Alessio és Ivan Jeličić munkásságával kapcsolatban is.

Mindemellett a világháborús emlékévekkel, Gabriele D'Annunzio „fiumei kalandjának” jubileumával, illetve azzal, hogy 2020-ra Európa kulturális fővárosának Rijekát választották, Fiume történelme a szélesebb nemzetközi érdeklődést is felkeltette, amely a újabb könyvek és tanulmányok megjelenéséhez vezetett. Ezek közül várhatóan a legnagyobb hatást kiváltó munka Dominique Reillnak, a Miami Egyetem docensének *The Fiume Crisis: Surviving in the Wake of the Habsburg Empire* című, új megközelítéseket és kérdéseket alkalmazó monográfiája lesz. Már csak azért is, mert Reill tudatosan nem D'Annunzióra és az első világháborút követő nemzetközi hatalmi átrendeződésekre, a diplomáciai csatározásokra koncentrálnak, hanem a birodalmi struktúrák fennmaradását és változásait, a kikötővárosnak a Magyar Királysághoz fűződő ambivalens viszonyát, és mindezzel együtt a fiumei elitek alkalmazkodási képességeit tanulmányozza.

Az értekezéslet célkitűzései

Tekintve, hogy disszertációm címe – *Társadalmi konfliktusok és politikai fejlődés Fiumében a dualizmus korában* – egy meglehetősen tág és általános Fiume történet ismertetését, ezért a témát alcímmel pontosítottam. Munkámban ugyanis nem Fiume

politika- vagy esemény- és – főleg – nem helytörténetét, hanem a magyar állam hatalomgyakorlási stratégiáit és központosító, modernizáló törekvéseit vizsgáltam a kikötőváros példáján keresztül. Így Fiume nálam „csak” a mintagyűjtés helyét jelenti, fő kérdéseim pedig az állami hatalom és érdekérvényesítés, valamint ezek korlátjai köré szerveződtek. Tehát elsősorban nem az érdekelt, hogy mikor mi történt a kikötővárosban, hanem az, hogy a központi kormánynak milyen problémákkal kellett megküzdenie, illetve milyen módszerekkel kívánt úrrá lenni a felmerülő nehézségeken, amelyek egy részét – kényszerűségből ugyan, de – magának teremtette.

Az egyik legalapvetőbb akadályt maga a dualizmus rendszere képezte, hiszen bár Fiume közigazgatásilag a magyar kormányzat alá tartozott, összességében az Osztrák–Magyar Monarchia részét képezte. Ekképpen a magyar kormány sem közgazdaságilag, sem politikailag nem hagyhatta figyelmen kívül a közös érdekeket. Már csak azért sem, mivel az uralkodó az úgynevezett „fiumei provizórium” elrendelésével lényegében nyíltan a Habsburg birodalom egységét helyezte előtérbe és a kikötőváros hovatartozásának kérdését a rivalizáló horvát és magyar politikai elitek, valamint a fiumeiek közös megegyezésétől tette függővé. A tárgyalási pozíciók erősítésének igénye a magyar és fiumei érdekek közelítéséhez vezetett, amelynek kulcseleme a kikötőváros autonómiájának biztosítása volt. Még akkor is, ha a decentralizáció és a rendi korszakból átörökölt kiváltságok megtartása élesen szemben állt a nemzetépítő állam központosító és a hatalomkoncentráló törekvéseivel.

A paradox helyzet megértéséhez ezért egyrészt annak tisztázása szükséges, hogy mit jelentett a Magyar Királyság számára a tény, hogy az Adria partján „ex territori” jelleggel tengerparti kijáráshoz jutott és a dualizmus relatív nyugalmas időszakában ott fokozatosan be is rendezkedhetett. Dolgozatomban ezért, azon túl, hogy ismertettem Fiume földrajzi és természeti sajátosságait, a Habsburg Birodalmon belüli helyzetét, bemutattam azt társadalmi teret, amelyben a modernizációs és urbanizációs folyamatok zajlottak, és amelyben a helyi társadalom átalakult. Ezért nem csak felvázoltam a kikötőváros gazdasági és demográfiai jellegzetességeit, de azok változására is kitértem attól függetlenül, hogy azok etnikai, nyelvi vagy éppen foglalkozás-szerkezeti szinten mentek-e végbe.

Arra is hangsúlyt fektettem, hogy feltárjam, hogy a magyar állam milyen szerepet szánt Fiumének, és hogy kívánta a fiumei eliteket valamilyen módon megnyerni, vagy legalábbis (önkéntes vagy „önkényes) együttműködésre bírni. E problémakör részeként foglalkoztatott a magyar állam társadalomformáló képessége, eszközkészlete és mindezek hatékonysága, eredményessége. Vizsgálódásomat nem csak az intézményesített, de a mindennapi hatalomgyakorlásra is kiterjesztettem, így például az oktatásra, az egyesületi

életre, valamint a szimbolikus politika terére. Vagyis azon főbb színterekre, amelyekben az állam megkísérelte a létező viszonyokat, normákat és helyzeteket átformálni, a helyi lakosságot hasznos, engedelmes állampolgárrá, lojális hazafivá nevelni, és természetesen saját nagyságát, felsőbbségét reprezentálni.

Ennek kapcsán tanulmányoztam, vajon az államnak valóban érdekében állt-e a kikötőváros autonóm önkormányzatának megőrzése, és amennyiben igen, mindezt miért és milyen formában képzelte el. Másképpen megközelítve: mikor más kiváltságos területek az állami centralizálás következtében sorra elvesztették előjogaikat, Fiume miért volt képes autonómiáját (noha korlátozottan) megtartani, és azt lényegében 1924-ig továbbörökíteni? Tehát kitértem az állam mozgásterére és a törvényhozás azon jogi és intézményes módszereire, amelyek az állami érdekek fiumei érvényesülését, terjeszkedését segíthették. Ekképpen bemutattam a legfőbb állami intézmények funkcióját, fejlődését és egymással való kapcsolatát, továbbá az egymást váltó kormányoknak a fiumei közigazgatás átalakítására tett intézkedéseit.

Másrészt, ennek az ambivalens viszonyoknak az ismertetése érdekében a másik két „faktort”, Horvátország és Fiume igényeit is figyelembe kellett vennem. Ezért munkámban kisebb részt a horvát, és nagyobb részt a kikötőváros elitjeinek elvárásait, tapasztalatait és egymásrautaltságát is bemutattam. Tehát azt is elemeztem, hogy a fiumei eliteket mikor mi motiválta, motiválhatta, hogy alapvetően az egész korszakban a magyar kormányzattal tartsanak. Illetve akkor, amikor az országos és lokális érdekek ellentétbe kerültek, Fiume milyen akadályokat támasztott az állam számára, és milyen lehetőségek adódtak a problémák kezelésére.

A konfliktusok nem csak konkrét elvi vagy materiális kérdések során bontakoztak ki, de akár már az egyes fogalmak értelmezései különbségeiben is megmutatkozhattak. Ezáltal a problémák meghatározásánál számba vettem a terminusok mögött rejlő differenciákat, hogy az eltérő jelentéseiket ne csak az egyes kontextusok mentén, de a diskurzust formáló résztvevők interpretációi alapján is elemezzem. Így körbejártam, hogy kinek mit jelentett a hatalmi viszonyokat alapvetően meghatározó fiumei provizórium, az autonómia és a városi státútum fogalma, és azonosítottam a legmeghatározóbb konfliktusforrásokat, valamint azon csoportosulásokat, amelyek mind a politikai, mind a társadalmi diskurzus formálásában aktív szerepet játszottak. Disszertációmban ezért az országos politikai életben mérvadó pártok és személyek, valamint a fiumei viszonyok között szerveződő, döntéshozatali és beleszólási kompetenciákkal rendelkező tényezőkkel és érdekkörökkel is foglalkoztam. Egészen pontosan az államot helyben képviselő fiumei kormányzókkal és helyetteseikkel, a város első

emberének számító podestákkal (polgármesterekre), valamint az országgyűlési képviselőkkel. Bár mindenekelőtt funkcióikra, politikai szerepükre és közéleti tevékenységükre fókuszáltam, a teljesen kép érdekében tanulmányoztam származásukat, társadalmi helyzetüket, iskolázottságukat, rekrutációs bázisukat, életútjuk főbb állomásait, valamint többdimenziójú összefonódó kapcsolatrendszerüket. Terjedelmi korlátok miatt viszont már nem vizsgáltam mélyebben az egyes helyi elitcsoportok gazdasági, vagyoni helyzetét, sem pedig az identitáskonstruálás bonyolult kérdését. Igaz, dolgozatomat nem szántam és nem is tekintem társadalomtörténeti munkának.

Összességében az alábbi problémák feltárását tűztem ki célul: 1. a magyar kormány hatalomgyakorlási és nemzetépítő és modernizáló módszereit, valamint a fiumei közigazgatás és társadalom átalakítására irányuló intézkedéseit; 2. ezzel összefüggésben, az állami és a helyi elitek együttműködéseit, konfliktusait és azok színtereit, formáit, dinamizmusát; 3. a hatalmi diskurzusban szerepet vállaló csoportok és azok vezéregyéniségeinek elképzeléseit, mobilizáló és társadalomformáló kompetenciáit; 4. az állami és a helyi elitek átalakuló viszonyának következményeit. Ám legfőbb célkitűzésem mégsem a tárgyi tudás bővítése volt, hanem a hagyományosan a centrum versus periféria dichotómiákra, illetve a nemzetiségi szembeállításokra fókuszáló, leegyszerűsítő megközelítések helyett fókuszot váltva egy komplexebb vizsgálati módszert kialakítani.

Módszertan, források

Mint a fentiekből kiderült, dolgozatom fő témája – az állam fiumei hatalomgyakorlásának lehetőségei és korlátjai – elválaszthatatlan a modernizáció, a központosítás, valamint a nemzetépítés és a nemzetiesítés problémáitól. Ezek a folyamatok azonban már önmagukban is számos ellentmondást tartalmaznak, így egy többbretű, többdimenziós elemzési szempontrendszer kellett kidolgoznom. Ennek egyik alapvetését a térbeli fordulat tézise képezte, vagyis az, hogy a tér mint analitikus kategória és mint hatalmi tényező determinál. A teljesebb megértés és egy komplexebb kép kialakítás érdekében ezért – a vizsgálódás léptékeit tudatosan váltogatva – három szinten (birodalmi, országos és helyi) végeztem kutatásokat és tettem fel a kérdéseimet, de bizonyos esetekben még egyén szintjére is „leereszkedtem.” Erre azért is szükség volt, mert a nagyobb horderejű események Fiumére, mint az Osztrák–Magyar Monarchia részére is kihatottak.

Az általános és kiegészítő fejezeteket nem számítva, kutatásaimat öt fő síkra terjesztettem ki, amelyek a következők: jogtörténet, intézménytörténet, politikatörténet (hard

és soft), gazdaságtörténet és társadalomtörténet. Igaz, ennek ellenére a különböző aspektusokat gyakran vegyesen szerepeltettem az egyes fejezetekben, a különböző részek közti kohéziót pedig a multipozicionális elithez tartozó Fest Aladár életútjából vett példákkal és szakmai munkásságából kiemelt részletekkel igyekeztem még szorosabbá fűzni. A szándékom ezzel nem Fest Aladár (részleges) biográfiájának megírása volt, hanem egy – a helyi társadalomban viszonylagosan jól integrálódott – magyar születésű és anyanyelvű állami tisztviselő Fiume-élményeinek és gondolatainak felvillantása. Fest Aladár azért is jó választásnak bizonyult, mert azon kívül, hogy több évtizedes fiumei tartózkodása alatt igen élénk aktív politikai és társadalmi tevékenységet folytatott, az állami főgimnázium igazgatójaként és történetíróként jelentős véleményformáló tényezőnek számított. Ezzel a „kiméria” módszerrel multifokális megközelítésre törekedtem, és arra, hogy megtörjem a források statikusságát, és dinamikát vigyek azok értelmezésébe. Tehát az, hogy ne csak egy-egy pillanatnyi helyzet kimerevített képét mutassam be, hanem az esetleges változásokat is érzékeltessem.

Ugyancsak ezt a célt szolgálta, hogy disszertációm nem kronologikus sorrendben, az eseményekre összpontosítva építettem fel, hanem a folyamatokat helyeztem előtérbe és mondanivalómat a fent említett nagy történelmi kérdésekhez kötve tárgyaltam. Ezért vizsgáltam az állam szerepkörének tipikus problémáit: a célracionálizmus és a nemzetépítéssel összefonódó központosító és modernizáló tendenciákat, az autonómia kérdését, valamint a nacionalizmus megjelenésének lokális ellentmondásait. Mindezt a klasszikus politika- és intézménytörténeti megközelítéseken túl várostörténeti, társadalomtörténeti, valamint elitkutatási szempontok több léptékű érvényesítésével tettem. Emellett kritikai szempontból a New Imperial és az Entangled History egyes fogalmait, valamint Michele Foucault államelméletét és Max Weber hatalom-konceptióját is alkalmaztam. Ez azt jelenti, hogy a társadalomtörténeti és szociológiai elméleteket, szakkifejezéseket a források tükrében fenntartásaim jelzésével együtt használtam. Így egyik „történeti iskola” módszertana mellett sem köteleztem el magamat, és számomra a teoretikus megközelítések és terminusok csak inspiráló tényezőket, plusz értelmezési lehetőséget jelentettek. Ezt azért is lényegesnek tartom, mivel a bemutatott esettanulmányok statisztikai értelemben nem reprezentatívak és nem vonatkozhatnak általánosan a társadalomra vagy egyes csoportok egészére, de az bizonyos problémákat képesek szemléltetni.

A megfelelő esetek kiválasztásához elkerülhetetlen volt a multidiszciplináris szempontok alkalmazása és a források minél kreatívabb feldolgozása és integrálása. Ezt segítő, dolgozatom minden nagyobb egységét egy-egy esettanulmány és/vagy forrás vezet

be, amelynek elemzésével ismertetem az adott fejezet főbb kérdéseit és problémáit. Mindez egy meglehetősen széles, és igen változatos forrásbázis áttekintése nélkül nem lett volna lehetséges.

A disszertáció írását hét év anyaggyűjtés előzte meg. Ez idő alatt kutattam (és jelenleg is kutatok) a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár számos fondjában. Példának okáért kutattam a Miniszterelnökség Központilag iktatott és irattárazott iratok anyagában (MNL OL K 26), a Minisztertanács (MNL OL K 27), a Miniszterelnöki félhivatalos (MNL OL K 467), a Kereskedelemügyi Minisztérium és Pénzügyminisztérium (MNL OL K 255), a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (MNL OL K 501, MNL OL K 503), a Belügyminisztérium általános (MNL OL K 150), elnöki (MNL OL K 148), rezervált (MNL OL K 149), a Külügyminisztérium (MNL OL K 168) és a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank Okmánytárának (MNL OL Z 41) irataiban. Áttekintettem a fiumei közéletben fontosabb szerepet játszó egyének családi és az egyes fiumei társadalmi egyletek anyagait. Habár az egyes személyek életútjának feltárása miatt vizsgálódásomat kiterjesztettem az országgyűlési almanachokra, a parlamenti naplókra, és a Hadtörténelmi Levéltárra, valamint a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárára is. Kutatásom során rendszeresen látogattam a Fővárosi Szabó Ervin, valamint az Országos Széchényi Könyvtárat is. Az előbbiben főleg a vonatkozó szakirodalmat tekintettem át; az utóbbiban pedig a fiumei iskolák értesítői és a jelentősebb személyek nekrológiain túl különösen a helyi magyar és olasz nyelvű sajtóorgánumok – Rijekában nem, vagy csak részben – hozzáférhető számait gyűjtöttem össze.

A fővárosi kutatóintézetek mellett egyes külföldi könyvtárakban, levéltárakban és múzeumokban is végeztem kutatásokat. Például már a mesterképzés alatt megkezdtem a Rijekai Állami Levéltárának és a Rijekai Egyetemi Könyvtárának hungarica-állományának feltárását, amit különböző ösztöndíjak segítségével szisztematikusan tovább folytattam. A rijekai levéltárban a Kormányzóság fondjának általános és elnöki iratain (DAR JU 5) kívül kutattam a Tengerészeti Hatóság (DAR JU 9) dokumentumait tekinttem át. Továbbá a rendkívül gazdag választási iratokat, jegyzőkönyveket, felterjesztéseket is tartalmazó magisztrátusi anyagokat (DAR JU 2), és az egyes helyi családok fondjait (DAR RO) tekinttem át. A rijekai könyvtárban pedig főleg a visszaemlékezéseket, horvát, olasz és magyar nyelvű korabeli sajtótermékeket, tanulmányköteteket, monográfiákat gyűjtöttem össze.

A doktorképzés alatt 2016-ban fél évet Erasmus+-ösztöndíjjal Padovában töltöttem, ahol lehetőségem volt az ottani egyetemi könyvtárban és a Museo storico della Terza Armata állományában kutatni. Padovában elsősorban az olasz irredentizmussal, Gabriele d'Annunzio

„fiumei kalandjával”, a kelet-adriai (azon belül az isztriai és dalmáciai) viszonyokkal és az első világháborúval kapcsolatos könyvekhez fértem hozzá, aminek eredményeit disszertációm utolsó főfejezetébe tudtam beépíteni. Szintén olaszországi tartózkodásom idején a római Società di Studi Fiumani történelmi archívumába is ellátogattam, ahol gyűjteményemet további személyes fondok dokumentumaival egészítettem ki.

A forrásokkal és felhasználásukkal kapcsolatban három dolgot fontosnak tartok megjegyezni. Egyrészt azt, hogy miként a munkám narratívájából is kitűnik, forrásaim többsége az állam felől (top-down módon) közelít. Másrészt pedig, hogy az összegyűjtött iratanyag meglehetősen vegyes, kvantitatív és kvalitatív típusú dokumentumokat egyaránt tartalmaz. Vagyis a hivatali levelezéseken, felterjesztéseken, tanulmányokon, pro memoriákon kívül sematizmusokat, almanachokat, név- és címtárakat, szerződéseket, iskolai és egyéb értesítőket, törvényeket és rendeleteket, jegyzőkönyveket, naplókat, visszaemlékezéseket, sajtócikkeket, karikatúrákat, politikai beszédeket, választási programokat és plakátokat, költségvetéseket, halotti értesítőket stb. egyaránt felhasználtam. Az eltérő forrástípusok feldolgozásai más-más módszert igényeltek, ezért munkám során a klasszikus történelmi forráselemzési módszerek mellett a narratológia és a diskurzuselemzés egyes eszközeit, valamint a prozopográfiát és a kvantitatív források kezelését lehetővé tevő metodikákat is alkalmaztam. Természetesen a széles forrásbázis mellett nem feledkeztem meg a régebbi és a kurrens magyar, valamint idegen nyelvű szakirodalom követéséről sem. Harmadrészt arról sem szabad elfeledkezni, hogy a változatos források egyszerre okai és következményei voltak annak, hogy a dokumentumok jelentős része töredékes és bizonyos évekre, témákra nézve komoly diszkontinuitás mutatkozik.

Végül, a forráskezelés, valamint a dolgozat egyes kérdéseinek kifejtése során magyar részről inspirálónak találtam Péter László, Katus László, Kövér György, Bódy Zsombor, Cieger András Gyáni Gábor, valamint Kulcsár Beáta tanulmányait és könyveit, az idegen nyelvű irodalom közül pedig Rogers Brubaker és Dominique Reill, illetve Irvin Lukežić, William Klinger, Ljubinka Karpowicz és Ivan Jeličić munkáit.

Az értekezés eredményei

Disszertációmban a magyar állam hatalomgyakorlásainak feltárására tettem kísérletet Fiume példáján keresztül, amely relevanciáját négy fő tényező ad adta: 1. földrajzi fekvése miatt a magyar országoshoz képest jelentősen eltérő geográfiai, etnográfiai, nyelvi és társadalmi viszonyokkal rendelkezett; 2. corpus separatumként sajátos közjogi helyzettel és

példátlanul széles autonómiával bírt; 3. hovatartozása kérdése nem dőlt el a tárgyalt időszak alatt, illetve, autonómiájának törvényi szabályozása is elmaradt; 4. közgazdasági és külpolitikai okokból kiemelt szerepet töltött be a magyar politikai gondolkodásban.

Ezáltal arra voltam kíváncsi, hogy a felsorolt „speciális fiumei viszonyok” milyen kihívások elé állították a központi kormányzatot, valamint, hogy az államhatalom lokális megjelenése mennyiben és hogyan igényelt külön intézkedéseket. Illetve ezzel együtt, a helyi elitek hogyan értékelték és miként kezelték a felsőbb hatalom mind látványosabb előretörését. A két legfőbb hipotézisem az volt, hogy az állam és a város közti konfliktusok már az 1890-es évek előtt megkezdődtek, és hogy az érdekellentétek és érdekszövetségek nem kizárólag a nemzetiségi és/vagy etnolingvisztikai töréspontok mentén jöttek létre. Mi több, alapvetéssé tettem, hogy a fiumeiek lokálpatriotizmusa lényegében 1918 őszéig nem állt ellentétben az állam iránti hűségükkel. A felvetett kérdéseimre nagyban hatott az a gondolat, hogy a fiumei autonómia törvényi definiálása szándékosan maradt el a nagyobb prioritást élvező problémák rendezése és a horvát–magyar konfliktusok elkerülése érdekében. E szempontból a fiumei provizóriumot és a város autonóm jogköreinek szabályozatlanságát nem csak korlátként, de egyben modus vivendiként, sőt, kimondottan lehetőségként fogom fel. Azaz, a rendszerben rejlő szituatív mozgástereket, potenciálokat is bemutatom. Természetesen a politikai diskurzus más alapterminusait – mint például Szent Korona, corpus separatum, veto consultativo, a „fiumei speciális viszonyok”, vagy éppen a „haza” fogalmát – is hasonló módon közelítettem meg. Ekképpen azok értelmezését az eltérő kontextusok és csoportok függvényében is megvizsgáltam, s így egyértelműen kitűnt, hogy azok legtisztább formájukban is más jelentést hordoztak az olasz, horvát és magyar ajkú érdekeltek számára. Ezzel az újszerűnek számító megközelítéssel nemcsak több, a mai napig magát szilárdan tartó paradigmával kerültem szembe, de további lényegesnek számító motívumra bukkantam. Eredményeimet az alábbiakban foglalhatom össze.

Annak ellenére, hogy a determinizmus távol áll tőlem, kutatómunkám során arra jutottam, hogy az állam és a fiumei elitek közti érdekellentétek és konfliktusforrások már az osztrák–magyar kiegyezésben benne rejlettek. Azzal ugyanis, hogy a magyar és osztrák politikai körök megegyezésével az Osztrák–Magyar Monarchia megszületett, a magyar államalakulatnak (is) óhatatlanul figyelembe kellett vennie bizonyos közös és közös érdekű ügyeket. Ebben a viszonyrendszerben a közigazgatási hierarchia egy alsóbb fokán álló település érdekei – legyen az bármilyen kivételes jogokkal és széles autonómiával felruházva – szükségszerűen alárendelődtek mind az országos, mind pedig a közös birodalmi célkitűzéseknek.

Mindez két fontos dologra hívja fel a figyelmet Először is arra, hogy Fiume helyzete nem tanulmányozható önmagában, hanem kizárólag az Osztrák–Magyar Monarchia részeként értelmezve. Ezt az is erősíti, hogy földrajzi elhelyezkedésénél, kikötővárosi mivoltánál és információs szerepénél fogva sem a magyar, sem a közös birodalom Balkán-politikája alól sem vonhatta ki magát. Másodszor pedig arra, hogy a liberális magyar politikai elit a jogegység megteremtésére és a közigazgatás modernizálására, valamint nacionalizálására törekedett. Így Fiume magyar államtestbe „reinkorporálásának” programja kimondatlanul is egy homogenizálással egybekötött integrációs szándékot rejtett magában. Ennek a programnak a megvalósulása gyakorlatilag azt jelentette, hogy bár Fiume „különleges viszonyait” a központi hatalom saját racionalitása és logikája szerint tiszteletben tartotta, ez a racionalitás nem egyezett meg a helyi érdekcsoportok igényeivel.

A fentiekből következik, hogy a konfliktusok nem Bánffy Dezső miniszterelnöksége során keletkeztek, hanem már két évtizeddel korábban megjelentek. Mindazonáltal a magyar kormány hosszú távú céljai érdekében hajlandónak bizonyult arra, hogy rövidtávon, ideiglenesen engedményeket tegyen a helyi eliteknek. Vagyis mindent megtett, hogy a horvát politikai törekvésekkel szemben a kisebbségben levő olasz nyelvű uralmi elitet a maga számára megnyerje és saját politikája támogatására mesterségesen hatalmi helyzetbe juttathassa. Többek közt e megfontolásokból járult hozzá az igen tág fiumei autonómia biztosításához, az önálló városi oktatási hálózat fennállásához, az olasz nyelv általános használatához, és ugyancsak ezért mondott le a virilizmus bevezetéséről is.

Ezzel párhuzamosan arról megbizonyosodtam, hogy a Fiume elsősorban gazdasági okokból és viszonylagos önállósága megőrzése miatt ragaszkodott a Magyar Királysághoz. E kötelék felbontásában 1918 októberének végéig nem is volt érdekelt. A kikötővárosnak ugyanis egy erős, lehetőleg elég távoli hinterlandra volt szüksége, amely szerepre adott viszonyok között sokáig (1776/1779–1918) a Magyar Királyság tűnt a legalkalmasabbnak. Ez még akkor is megállja a helyét, ha köztudomású, hogy egyes olasz nyelvű szélsőséges, szeparatiztikus célokat kitűző csoportok már az 1890-es években megjelentek, 1905-ben pedig La Giovine Fiume néven irredenta egyesület is alakult a városban. Tehát arra az álláspontra helyezkedem, hogy nem minden konfliktus vezethető vissza nemzetiségi ellentétekre. A nyelvi és az etnikai határok a korábbi szakirodalomban bemutatott képhez képest jóval rugalmasabbnak, átjárhatóbbnak bizonyultak. Ezáltal nem voltak ritkák az interetnikus érdekszövetségek, sem pedig a személyi kapcsolatok, barátságok, házasságok. Úgy vélem, hogy bár a nemzetiségi konfliktusok léte megkérdőjelezhetetlen, gyakran éppen a

helyi, az országos és a „szomszédos” (horvát, osztrák, olasz) sajtó nacionalizálta át és terelte nemzetiségi síkra az ellentéteket.

Abban, hogy az összetűzések igazán látványossá a Bánffy-kabinet regnálása alatt váltak, nagy szerepe volt az olyan globális folyamatoknak. Ezek közt a vitorláshajózás általános hanyatlása említhető, vagy éppen a gazdasági recessziók elhúzódása, illetve az olyan, felülről irányított beruházások és intézmények, társaságok létrejötte, amelyek az állam által támogatott csoportokat és szempontokat helyezték előtérbe a tengerparti lakosság kárára. A konfliktusokban közrejátszott a miniszterelnök nemzetiségpolitikája – sovinizmusa – és magabiztossága is. Valamint az, hogy a relatív nyugodt kül- és belpolitikai helyzetet kihasználva elsőként ő vállalkozott arra, hogy a fiumei közigazgatás átalakítására vonatkozó, már az 1870-es években megfogalmazott nagyszabású koncepciókat átültesse a gyakorlatba.

E ponton viszont ki kell emelni, hogy a központi kormányzat alapvetően nem a kormányzó hatáskörének kiterjesztésére törekedett, hanem inkább a saját állami intézményeinek elterjesztésére és a kikötőváros magyar jellegének erősítésére. Egyrészt azért, hogy országos viszonyokhoz igazított Fiume könnyebben és gyorsabban kormányozhatóvá váljon. Másrészt, hogy saját nemzetépítő és nemzetiesítő igényeit a tengerparton is kibontakoztathassa. Harmadrészt pedig, hogy életképességét és hatalmát a külföld felé is tolmácsolhassa. Krízishelyzetekben azonban e szándék helyett az első opció lépett érvénybe, hiszen a kormányzó rendkívüli hatalommal való felruházása nemcsak könnyebben volt keresztülvihető, de rövidtávon gyorsabb és egyszerűbb válságkezelést tett lehetővé, mint a testületi döntéshozatal és/vagy az egyes miniszteri rendeletek végrehajtása és az intézkedések kivitelezése.

A dolgozatom egyik nagy tanulsága ugyanis, hogy a jogszokásokat a jogrendeletek, a szentesített törvények nem azonnal, és nem is mindig írták felül – kiváltképpen, ha azokat még csak végre sem hajtották. A paradigmák és struktúrák a helyi lakosság „lelkében gyökerezve” sokáig tartották magukat és azok lecserélődéséhez hosszú évek és igazán sorsfordító eseménysorozatok kellettek. Ezzel kapcsolatban talán az egyik leglátványosabb változás a magyar kormány és a kormányzók tekintélyének fokozatos devalválódásában figyelhető meg, ami nagyban hozzájárult ahhoz, hogy 1918 őszén a magyar állam Fiumében véglegesen legitimációs válságba került. Emellett az is elmondható, hogy bár az állam központosító és modernizáló politikája a város önkormányzati jogköreinek korlátozásával járt együtt, az 1872-es fiumei statútum szövege érintetlen maradt. Így a helyi élitek meg tudták őrizni a birodalmi struktúrák egyes részeit és az autonómiájuk legfőbb elemeit 1924-ig, Fiume olasz anektálásáig.

Mindezzel összefüggésben arra is rámutattam, hogy az állami hatalomkiterjesztésben a formális csatornákon túl az informális hatalomgyakorló eszközöknek és mechanizmusoknak egyaránt nagy szerepe volt. Így az olyan intézmények, mint a Fiumei és Magyar–Horvát Tengerparti Kormányzóság, valamint a Tengerészeti Hatóság mellett jelentős faktornak számított a kormánynak a helyi és az országos választásokba beleavatkozása, a hosszú távra kidolgozott oktatás-, sajtó- és szimbolikus politikája, valamint a lokális térben létrejövő egyesületekhez való viszonyulása. Ugyanakkor a felsorolásból a folyamatokban részt vevő „egyén” sem maradhat ki. Már csak azért sem, mert az egyén – különösen, ha kimondottan az állam képviselője volt – egyfajta mozgó hatalmi locusnak számított és ezért együttműködési hajlandósága, magatartása, valamint személyes kapcsolatrendszere és mobilizáló kompetenciája vitathatatlanul meghatározónak bizonyulhatott. Ez mindenekelőtt a kormányzók és helyetteseik, az országgyűlési képviselők tevékenységén figyelhető meg, de szintén nem hanyagolható el a „másik oldal”, a helyi érdekeket védelmező podesták működése és az őket megválasztó formális és informális elitek „támogató” vagy „ellenálló” ténykedése sem.

Dolgozatomat egy a prozopográfiai vizsgálatot és a hivatalfejlődés különböző stációinak áttekintését segítő táblázatokból, grafikonokból és archontológiákból álló függelék, valamint a magyar állam és Fiume kapcsolatát képregényként megjelenítő képmelléklet egészíti ki. Jóllehet, tisztában vagyok vele, hogy a közölt összeállítások igazi kiaknázása majd csak a jövőben, újabb kontrollforrások bevonásával lesz lehetséges. A képmellékletet, mint „képregényt” illetően pedig azzal, hogy az kétségtelenül didaktikus és leegyszerűsítő.

Noha meglátásom szerint disszertációm több új eredményt is tartalmaz, fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy munkámra csak egy előkészítő alapként tekintek, amely lényeges eleme lehet a későbbi elmélyültebb, szisztematikus, a nemzetközi szinten is kibontakozható nagy kérdésekhez kapcsolódó történeti kutatásoknak.

Az értekezés témakörében közzétett publikációk

1. „*A magyar kormány Fiume-politikája a XIX-XX. század fordulóján*”. *Natio semper reformanda est. Tanulmányok a 70 éves Gergely András tiszteletére*. L’Harmattan, Budapest, 2016. 330–342.
2. *Bombatámadások a fiumei kormányzás ellen (1913–1914)*. Századok. 2018/2. szám. 401–417.
3. *Alcuni dettagli circa i cambiamenti di regime a Fiume tra 1918 ed il 1920 nel diario di Lajos Egan*. CEDOS N. 9. Kellermann Editore, Vittorio Veneto, 2018. 49–58.
4. *Áldozat vagy sem? A fiumei autonómia kérdése F. G. Corossacz polgármestersége alatt (1914–1915)*. Urbs 2017/12. 257–280.
5. *A kiegyezés hatása Fiume társadalmi és politikai fejlődésére*. Levéltári Közlemények. XXC. évf. 2017. 261–275.
6. *Egan Lajos naplója – Impériumváltások Fiumében a kormányzóhelyettes szemével (1918–1920)*. Szerkesztette, sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányokat és a jegyzeteket írta Ordasi Ágnes. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2019.
7. „*Hazaszeretetből*” jeles? – *A fiumei tanárok érvényesülési stratégiái és lehetőségei az impériumváltások éveiben*. Pro Minoritate 2019. Nyár. 51–92.
8. *Térfoglalás. A fiumei (?) Delta megszerzésének stratégiái*. Urbs 14. 2020. 47–68.
9. “*Scale o Serpenti?*”. *Le condizioni dei rappresentanti del potere dello stato ungherese dopo la Grande Guerra*. Qualestoria. 2020. Nr. 2. Edizioni Università di Trieste. 95–112.
10. *Egy fiumei városatya útja a magyar nemességbe?*. Lymbus. 2020. 699–726.
11. *Akik elmentek – és akik maradtak – A Fiumei kormányzás beosztottjai*. Levéltári Közlemények. 143–147.
12. *Raditi u službi države?* In: *Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa povodom 100 godina od osnutka Slobodne Države Rijeka*. Udruga Slobodna Država Rijeka i Muzej grada Rijeke (2021). 163–169.